

LIVELIHOOD IN THE PAST IN BOSILEGRAD

IVANA VLADIMIROV¹

ПРЕПИТАНИЯТА В МИНАЛОТО В БОСИЛЕГРАД

ИВАНА ВЛАДИМИРОВ

Abstract

Life in the past and life now in Bosilegrad are radically different. We can not say then that it was better or worse. Maybe then people were poorer but happier. With this report, I tried to present to like the others and to yourself the life of my ancestors. The elderly did not want to much cooperate. I don't know what the reason was, maybe it was so difficult that they did not want to remember, or it seemed like the current situation with the past. That is why I had to come up with some conclusions I can't claim to be completely true. One thing is certain, I can't imagine such a life now in these times, and there is no way, because the villages in Bosilegrad municipality are completely abandoned. In some, we can even meet only 1, 2 people. In time, even their names will be wiped out and there will be only some pale memories that will also take the path of extinction by immersing in the upcoming actions and events.

Keywords: *livelihood; past; Bosilegrad*

JEL Codes: *B0*

Съдбата и времето не винаги са били много благосклонни към нашето минало. Голяма част от историческите събития, които биха могли да осветлят редица днешни проблеми, не са запазени в историческите източници – този своеобразен така наречен екран на историята. Много от онова, което би могло да бъде наша днешна гордост е изгубено през изминалите столетия. Историците и краеведите са именно хората, наели се с нелеката задача да съберат мозайката на историческите събития от отломъците на най-различни източници, за да възстановят живота на нашия народ през отдавна изминали времена. Все още са много „белите петна“ в това отношение. Ето защо е толкова стойностна и значима работата на тези хора, посветили се на делото да издирват и да правят достояние на обществено изгубените следи от миналото. В голяма степен именно от тях зависят тези непреходни ценности от нашето минало да бъдат събрани, запазени и по този начин изпратени в бъдещето.

Знае се, че дистанцията на годините променя мащабите на събитията. Неща, които днес изглеждат обикновени, незначителни, могат да придобият голяма стойност след време. Някогашни, като че ли дребни факти, днес могат да бъдат особено важни за изясняване на определени исторически събития и за тяхното изследване.

1. Основни понятия за град Босилеград

Босилеград е град в Западните покрайнини, Сърбия, в близост до границата с България. Градът е административен център на Община Босилеград. Босилеградско обхваща една част от планинската област Краище, простираща се от двете страни на сръбско-българската граница. В сръбската част Краището захваща планините Варденик,

---

¹ Student at Faculty of Economics, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad.

Доганица, Дукат, Тлъмино, Гложка планина и Босилеградска котловина. Областта представлява сложна мозайка от планински ридове и долини, твърде характерно за Босилеградския край. Той се отличава още и със сурова природа и изключително планински релеф. Босилеградският край е отделен от останалата част на Сърбия чрез планинските масиви Бесна кобила, Власина и Страшер.

Най-високият връх в този планински район е Бесна кобила с 1 936 м надморска височина. Затова в зимния период се случва достъпът до Босилеград да е прекъснат в продължение на 6 месеца, поради снегонавяване и непроходими пътища през планинския масив.

Босилеградската котловина е с дължина 5,5 км, средна широчина 1,5 км и 730 м надморска височина.

В Босилеград и Босилеградска околия то е с ясно изразено българско самосъзнание и ревностно тачи своя роден език, традиции и бит. С предимно източноправославно вероизповедание, като на територията на град Босилеград са разположени множество православни храмове.

В Босилеград се говори на краешки говор, който е български диалект, част от югозападните български говори. Заедно с Пиянешкия и Каменишкия говор образуват преходната група югозападни говори, защото са преходни говори между няколко диалекта.

Говорът не е еднороден по своите особености, и представлява плавен преход между западните преходни говори, белоградчишко-трънски говор на север, източната част на македонските преходни северни говори, кривоаланечки говор на юг и част от централната група югозападни говори (кюстендилски и дупнишки говори) на запад.

Представлява част от полоса на пограничните говори, образувачи прехода от източната към западната група южнославянски езици.

2. Историята на Босилеград

Благоприятният климат, плодородните полета, напоявани от реките Драговищица, Любатска река и техните многобройни притоци, целебните минерални извори и богатите рудни находища в земите на днешната Босилеградска област са основни фактори тук да възникне и се развие човешка цивилизация още през VI-V хил. пр. Хр. За живота и бита на най-древните обитатели на Босилеградския край разказват стотиците регистрирани и проучени археологически паметници на културата. Главните причини за основаването на града са наличието на термални извори с голям дебит, както и необходимостта от градски център в близост до богатите на рудни находища планини.

За най-старо племе, живяло тук, се смята племето Пеони, чиято територия е била между Струма и Вардар. През 506 г. пр.н.е. голяма част от пеонците биват завладени от Персите. През 4 век пр.н.е. Пеония попада под владичеството на тракийското племе Дентелети. Територията на Дентелетите се простира от Рила до Осогово, на север – до тимошките притоци и софийското войводство.

В античността този край е населен от Траки, чиито главни поминъци са скотовъдството и рударството. Тук са намерени монети, говорещи за бита на Траките. С това се изчерпват оскъдните сведения, по които може да се предполага какви народи са живели и минавали през Босилеградския край в миналото.

За пръв път в този край е включен в държавата на българите в 809 г., когато София е превзета от хан Крум. При Св. цар Борис I Покръстител (845 – 884) Македония до Струма и Охрид са българско владение, съответно и тези краища са част от християнизирания българска държавна територия. След 1014 г. районът пада под византийска власт, освободен е за кратко при въстанията на Петър Делян в 1040 – 41 г.

и Георги Войтех в 1071 – 72 г. През 1048 – 1049 г. десетки хиляди Печенег преминават Дунава и навлизат във Византийската държава, за да грабят. Византийските войски, подпомогнати от българските, съумяват да отразят печенежките набези, а самите печенег са разбити и от племето Чомпи е заселено около днешна София. Само 5 години след възстановяването на българската независимост в 1185 г. при цар Асен I в 1190 г. тукашният край е освободен и трайно включен в пределите на България. През 1282 г. следствие татарското нашествие и продължителните междуособици в Българското царство Стефан Милутин, сръбски владетел и далечен потомък на цар Самуил, завладява за кратко околностите на Велбъжд (днешен Кюстендил). За да получи подкрепа за действията си от многото българи нови поданиците на кралството през 1284 г. Стефан II Милутин сключва споразумение с българския цар Георги I Тертер скрепено с династичен брак с една от дъщерите му - Анна Тертер. Само след 18 години при цар Светослав Тертер към 1300 г. българският суверенитет тук е възстановен. В битката при Велбъжд на 28 юли 1330 г., лекомислието на цар Михаил Шишман донася победа на женения за дъщерята на цар Смилец сръбски крал Стефан Дечански и той установява господство над западните български земи. По късно тук се оформя фактически независимото Велбъждско деспотство. Кое то към 1427 – 31 г. то е завладяно окончателно от османските турци.

След Освобождението на България от османска власт (1878 г.), Босилеградско е част от територията на Княжество България. В периода на руската администрация в България (1877 – 1882) Босилеград е част от Изворска околия (волост) със център в с. Извор, част от Кюстендилски окръг и Софийска губерния, която е запазила устройството аналогично на това от османско управление когато е била Изворска нахия. С Указ № 782 от 10 ноември 1882 г. седалището на Изворска околия (Кюстендилско окръжие) се премества в Босилеград и околията се преименува в Босилеградска. След по-малко от година с Указ № 408 от 5 юни 1883 г. седалището на Босилеградската околия (Кюстендилско окръжие) отново се премества в с. Извор и на околията се връща старото име. На 16 декември 1889 г. с Указ № 607 от се утвърждава „Закон за въвеждане изменение в административното деление територията на България“, приет от V ОНС на 16 декември 1889 г., с който окончателно Изворска околия се премества от с. Извор в с. Босилеград и околията се преименува в Босилеградска. Босилеград е административен център на околията до 1901 г. когато с Указ № 236 от 16 май 1901 г. е обнародван „Закон за административното деление територията на държава с който Босилеградска околия е закрыта и поделена между Кюстендилска и Радомирска околии, част от Кюстендилска област. При избухването на Балканската война в 1912 година 4 души от Босилеград са доброволци в Македонско-одринското опълчение. По време на Балканската, Междусъюзническата и Първата световна война, българите от Босилеград се бият на страната на България, предимно в състава на 13-ти пехотен Рилски полк.

През април 1917 г. сръбският четнически войвода Коста Пекянец, заедно със своята чета, опожарява Босилеград и убива 32-ма души, като изгаря две живи деца. След Ньойския договор от 1919 г. Босилеград и останалите части на Западните покрайнини са предадени на Кралството на сърби, хървати и словенци, преименувано през 1929 г. на Кралство Югославия.

По време на Втората световна война, по-точно във времевия промеждутък 1941-1944 г., община Босилеград е върната на България и се намира под българско управление. На 15 май 1941 г. е обявено официално за връщането в пределите на България на Беломорска Тракия, Вардарска Македония, Западните покрайнини и Поморавието. Със Заповед 2618, Западните покрайнини и Поморавието са разлени на 4 околии – Босилеградска, Бабушнишка, Пиротска и Царибродска, които се

присъединяват към Софийска област. След комунистическия преврат на 9 септември 1944 г. е върната на Титова Югославия, в състава на Социалистическа Република Сърбия.

След разпадането на СФРЮ през 1991 г., през следващата година община Босилеград влиза в територията на Съюзна република Югославия, а след преобразуването на СРЮ през 2003 г. – в Сърбия и Черна гора. От юни 2006 година е в състава на Република Сърбия.

3. Стопанство, занаяти и поминък

3.1 Кесимджийство

Когато се разглежда стопанството на която и да е друга част на нашето отечество нигде няма да се натъкнем на някакви особени, специални условия за владение на земите каквито са съществували в Босилеград. Тук е имало 33 села, които нямали собствени земи защото фактическият им владетел е била държавата. Тези особени отношения на селяните и държавата са последици от така нареченото кесимджийство.

След като завладели България, а с нея и Босилеградския окръг Турците не променили коренно заварените обичаи и закони за владение на земите защото и турското законодателство различавало приблизително същия вид земи: царски, болярски, черковно-монастирски, наемни и други. Турците искали населението да не почувства смяната в управлението, а само смяната на господаря. Всичката земя (обработена и необработена) в 33 села принадлежала изцяло на господаря-турчин, който живял обикновено в град Кюстендил. Той имал тапии за тази земя и освен къщата, която била собственост на селянина-кесемджия, всичко останало, даже и мястото, върху което била построена тя, принадлежало на турчина. Кесемджията можал да напусне винаги, когато пожелае, своя господар, като получавал известно обезщетение за къщата, която сам си бил строил. На негово място можал да дойде друг селянин, като поемал задълженията на по-рано напусналия, но вече къщата ставала господарска, та при повторно напускане господарят не давал обезщетение за нея. Господарят, като действителен притежател на селските имоти, нареждал задълженията на кесимджията комуто определял количеството на кутлите (1 кутел жито=20 оки), които трябва да даде за една година, колко дни да работи ангария у „польето“, колко оки масло, колко сирене, колко товари дърва, въглища, колци за лозята, агнета, па даже и колко чифта чорапи да даде в годината. Всичко това било точно определено и всяка година редовно изплащано без никакви отстъпки, макар и годината да била неплодородна. В такива години кесимджията купувал жито не само за своята прехрана, а и за кесима. Колко по-грозно ще ни се представи положението на кесимджията като знаем, че и всички държавни данъци той е плащал! А пък земята в Босилеград едвам е давала колко за прехрана на семейството. Ако се направи сметка ще се види, че в тези 33 кесимджийски села средно се падало по 20-30 кутли жито за кесима на домакинство. Количеството кутли се увеличавало всяка година, та някъде от 20 достигнали до 60. Сравнително по-плодородните села давали по повече кутли жито, но затова пък другите им давания към господаря били по-малки. Кесимът се събирал от хора, които господарят плащал за тази цел. Тези бегови хора също били хранени от селото. След известно време, някои от господарите заменили кесима в натура за кесим с пари, та вместо 60 кутли кесемджията давал по 300 гроша.

И след като България се освободила политически и икономически от Турците, икономическата свобода не закачила половината от Босилеградския окръг, защото селяните от тази половина си останали робове на агите. Докато в дугите части на тогавашното княжество народът ликувал и не можел да се нарадва на новите добри наредби и въобще на „нашето“, босилеградският планинец не почувствал тази радост и

опияние от „новото“, от „бугарското“ понеже му казали, че земята, на която се е родил той и в която почиват костите на дядо му и працядо му, не е негова, а турска, и ако той иска да стане негова да си я откупи. Босилеград не можел да се начуди на това ново чудо, уж свободно българско, пък на друговерци земята си да плащат.

3.2 Селски синори

Повечето от селата в Босилеград имали достатъчно място за оралия (ниви), ливади, гори и пазбища. Всички селски имоти в своята цялост са били отделени от тези на съседните села със строго установени граници, неотбелязвани, разбира се, със знаци, но вместо тях служили известни долове, потоци, стари дървета, камъни, реки и др. За междуселска граница често вместо думата сенор употребявали думата меджа в същия смисъл.

Мнозина селяни имали имот в съседни и по-далечни места, т.е. в чужди синори. Такива имоти се наричали паракенде и произхождали най-често от наследство при женидба. След време паракендите са започнали да намаляват, защото стопаните им нямали възможност да ги обработват, както трябва, та, или ги заменяли, или ги продавали.

3.3 Земя за обработване

Всяко домакинство притежавало малко или много своя земя за ниви, ливади и гори, така наречената бащиния и имало участие в обща земя за пасбище или гора.

Всичката земя за обработване в Босилеград е произлязла от разлагането на първични кристални слоеве и от пермо-въглени такива. Точно такава ораница е позната в земеделието като най-бедна. От една страна геологическите условия, а от друга климатичните, свързани главно с голямата надморска височина, принуждавали се хората да избират за работна земя най-големите припеци, а за ливади – най-слънчевите и по възможност лесно напояваните места. Нивите за засявани през една година. Поради наклоността на терена дето са нивите и поради извънредно подвижната им почва, силен дъжд лесно е успявал да свлича рохкавата пръст и с нея да засипва ливадите и овощните градини, па даже и къщите.

Нивите са засейвани с всички видове житни растения: пшеница, ръж, ечмик, овес, просо, лимец и царевица, но най-много с ръж.

3.4 Скотовъдство

Втори след земеделието стопанствен отрасъл в Босилеград е бил скотовъдството. Макар че орографията и височината на мястото да не са били благоприятни никак за земеделие, макар и да не е било доходно то пак е на първо място, защото скотовъдството като занимание не е било поставено както трябва. Освен масло и сирене други продукти от скотовъдството не са се произвеждали. Почти целия труд на босилеградчанина е отивал на земеделие. Самите знания за поддържане на скотовъдството са липсвали в голяма степен. Най-много са се отглеждали овце, после кози, а след това рогат добитък (волове и крави). Овците и козите са ги наричали с общо име-брави.

3.5 Занаяти

Занаятчийството, като единствено средство за поминък в Босилеград не се среща. Всеки занаятчия- шивая, кожухар, кацар и пр. Е работил занаята си покрай главния си поминък- земеделие и скотовъдство. Ако мъжът е бил занаятчия останалите членове на семейството са работили по нивите и ливадите и са отглеждали добитъка.

Най-разпространеният занаят е бил дюлгерството (дърводелство и зидарство). С много малки изключения може да се каже изобщо, че половината от мъжкото население във всяко село е било в състояние да припечели нещо с този занаят. Също доста разпространен занаят е бил и терзийството. Терзиите за местни дрехи са ходили от къща на къща, защото освен иглите, напръстъка, ножиците и аршина, които могат да се носят в джоба даже, други материали не са имали. Онези, които са работели с „европейски“ дрехи са имали постоянни дюгени и не са се местили.

Преди 28 години в Босилеград не е имало нито един обушар. Опинците, главната и единствена обувка, всеки възрастен самичък е можел да си я направи. А когато са имали нужда от по-„елегантни“ обувки са ги купували в Кюстендил.

В няколко села е имало и мутаждии, които са работили покровци, зобници и чували.

Като занаят трябва да се спомене и керемидарството, защото най-прочутите в този занаят са били точно селяните от селата в община Босилеград.

3.6 Рударство

Разгледан геологически, теренът на Босилеград се състои преди всичко от гнайси и първични кристални шисти, пробити тук-там от старо и младо еруптивни скали. Този състав дава голямо основание, че тук се намират разнообразни и в голямо количество руди.

И наистина ако природата е лишила Босилеград от плодородна земя, надарила го е пък с огромни, скрити в недрата на земята, които чакат капитали за да бъдат извадени и да повдигнат нашата метална индустрия. Купища от прехвърлена пръст и камъни, широки и дълбоки ями, дълги вади, големи грамади сгория – всички тези неща не на едно място се срещат и сега ни наумяват, че едно време тука е кипяла силна рударска индустрия.

3.7 Храна

Основна храна за хората в този край е бил хлябът. В различните села неговото качество и вкус са били различни. В планинските села хлябът се е правил главно от ечемик и ръж. Той е приличал на черно недопечено тесто, което само привикналият стомах на планинския човек е можел да го приеме. В „гладните години“ хлябът са месили и от овес на който осилките стърчали, като дребни гвоздеи върху кората. Обаче най-лош и нехранителен е бил хлябът приготвен от елда. Докато е бил топъл пък и можел някак си да се яде, но след 5,6 часа той ставал черна твърда маса от която се получавали парчета като камъни. В по-низките села хлябът се приготвял предимно от ръжено брашно, рядко от ечемично и пшенично. На много места примесвали и царевично брашно, а също примесвали и картофи. Едно от любимите ястия бил зелникът. Той се приготвял от пшенично брашно, като са слагали вътре зеле, лук, коприва или тиква. Като по-добро ядене за гости са готвили качамак посипван с разтопено масло. Много рядко са употребявали прясно месо, само когато са колили курбан или когато някое от добичетата се е разболявало и не е ставало за продан, а са били принудени да го заколят. През зимата, обаче, всяко домакинство се е радвало на сушено свинско месо, приготвяно обикновено с зеле, а понякога и с ориз. Най-известното ястие приготвено със свинско месо и кисело зеле се е наричало вариво.

Готварско изкуство не е било познато в Босилеград. Освен варивото със специалното си име, всяка друга гозба, приготвена от месо се е наричала „манджа“. А „манджа“ е можел да сготви всеки без да се е учил за това. Често пъти, когато хлябът не

е стигал за през деня, вечерно време са приготвяли скроб, което е представлявало рядка каша от брашно.

От спиртни напитки най-много се е употребявала ракия и то в големи количества. Пиели са я и преди ядене и по време на ядене и след него.

В домакинствата е царил ред и строго определени отношения между членовете. Почитанието на старите от по-младите е бил пръв признак на добро възпитание. Никога по-младите не са се обръщали към по-старите с имената им, а със строго определени наименования.

4. Култура и обичаи

Босилеградското Краище има сравнително дълга и твърде богата културно-просветна традиция. Отначало просвещението се е състояло в най – елементарната грамотност, която давала възможност за четене и разбиране на богослужебните книги или пък за лични преписки. Първите огнища на грамотността са били черковните и манастирските килийки (Поля, Извор, Божица, Долна Любата, Църнощица, Бресница, Лисина). Заради благородната си дейност тогавашните малобройни просветители без мислено са прогонвани, мъчени и избивани, а книгите и духовните храмове са закривани и опожарявани от поробителя.

През 19 век килийното образование е започнало да придобива постепенно световен характер. Отоманската империя почнала да отслабва, народните движения и борби за по – големи права, за вяра и национална идентичност се засилвали, в резултат на което по – свободно са откривани нови училища. Учителя е ставал световна личност с по – добра подготовка. Изучаването на черковните книги е постепенно замествано с изучаването на световни дисциплини – математика, майчин език, естествознание, за които са съставени необходими учебници. Истинските основи на просветната дейност в Босилеградския край са положени с изграждането на черквата „Св. Троица“ в село Извор през 1833 година, в която веднага започнало да работи килийно училище. Училището е открито още преди да му се направи сградата му. За помещение е приспособена временно пристройка край черквата, служеща за черковни нужди и на работниците при направата ѝ. С това се поставят и основите на образованието в Босилеградското краище през 1833 година. Около 1840 година е построена и специална двуетажна сграда за училище в самия черковен двор.

След Освобождение на Княжество се въвеждало в икономическо, стопанско, политическо, културно и просветно отношение. Развила се образователната система в страната, включително и Босилеградския край. В някои села са открити основни училища, а учителя започнал да получава заплата. Броят на учениците се увеличавал от година на година.

Малко е познат фактът, че през 1930 година в Босилеград е открито и Домакинско училище, което работи до 1940 година, посещавано само от момичета. В него те са учили да шият, да плетат, да везат, да готвят, да водят домакинството, по хигиена и морално възпитание.

Това, което се отнася до обичаите можем да кажем, че от най-голямо значение са сватбите. Интересен е факта, че бащата и майката сами са избирали бъдещата си снаха, момъкът даже не виждал до деня на сватбата си бъдещата си жена. Обикновено невестата била по-стара от момчето. Не били редки случаите, когато 60-годишно момче женили за 25-26-годишна невеста. Това ставало най-вече в такива домакинства, където имало нужда от работни ръце. Свързано с женитбата е познато съществуването на един чисто варварски обичай-грабването на мома. Това ставало обикновено след приключването на съборите, където предварително се надумвали няколко ергени от

страната на бъдещия „младоженя“ и се скривали някъде из пътя където минавала момата. Точно за това в Босилеград е имало обичай, когато мома готова за женитба, отива на събор бъде придружена от баща си или някой роднина.

Кръщаването на деца обикновено ставало на седмия ден след раждането му или най-късно до 3 седмици. Ако се чака повече от това време събуждало се е някакво подозрение в селяните, защото за най-голям грях смятали пазенето на некръстено дете.

Кръщенката бил истински празник за семейството. Задължително било присъствието на кум, кумица и близки роднини. Поради отдалечеността на черквите от къщите не отивали да кръстат детето си в черквата, а викали свещеника вкъщи да извърши обреда.

Повойницата е един обичай, който се е правил за детето за да може лесно да се ожени, когато порасне. Това не е нищо друго освен един вид женско угощение. Никакви особени обичаи не са се спазвали.

Светец или служба е обичай при който домакинството си избира един, два или повече празнични дни в годината, когато е правило един вид жертвоприношение на светеца. Този светец се почитал, защото се е смятал за защитник на семейството.

Поради вечната грижа за прехрана на селяните в този край малко време им е оставало са се забавляват. Освен отиването на гости, на сватби, на кръщение, съборите са почти единствено място където селянинът, покрай работата, която ще свърши, да продаде и купи нещо, той се и повесели. Твърде често и на много места през лятото са ставали тези събори.

Седенките са били най-желаните и добри места за веселба и среща между ергени и моми.

Що се отнася до носията, като главно облекло за момичетата е била риза, дебела и грубо направена, но украсена с везове. Над ризата обличали сая, направена от вълнен, домашен плът. На главата носили шамии, обикновено тъмночервени, а момите от победните семейства ходили гологлави.

Библиография

Миланов, Г., (2012). Община Босилеград, географско-краеведско изследване. Народна библиотека „Христо Ботев“ Босилеград, Босилеград 2012.

Енциклопедичен речник, Кюстендил. Изд. БАН, С. 1980.

Захариев, Й., (1918). Кюстендилското краище. Изд БАН, С.